

Péntek Imre

Történelmi emlékfüzér, lírai kontempláció

Gömöri György: Erdélyi arcok

„Gömöri György költészete ezer szállal kapcsolódik a hazai irodalom fejleményeihez, így az égetően forró közelmúlt történéseihez is. Nézőpontja, mint eddig is, a megértés, a hívős mérlegelés, a ráció fontosságára figyelmeztet. Paradox módon a költő, aki állítólag csupa érzelem, ezúttal az elszabadult és önkontroll nélküli érzelmi élet veszélyeire hívja fel a figyelmet. Nem a zabolátlan ösztönöket énekli, nem az esztelen szenvedély képeit hívja elő, amely amúgy is elárasztja a médiát, hanem a mérték fontosságára figyelmeztet... A helyzet szó szerint: riasztó. A harmóniára törekvő költő azonban nem tehet mást, mint hisz a szellem erejében, abban, hogy független gondolataira szükség van.”

Baán Tibor ír így Gömöri György *Rózsalovaglás* című verskötetének jellegzetes vonásairól. A tudatosságról, a vers-esemény háttérének tisztázásáról, arról az intellektuális kíváncsiságról, mely a költő verseit kezdettől fogva áthatja. A harmóniára való törekvés szintén lírájának egyik fő törekvése. Bár a nyugati irodalom közegében vált költővé, sohasem vonzották az avantgárd szélsőségei, a *Magyar Műhely* vagy az *Arkánium* kísérletező megnyilvánulásai, megmaradt a nyugatos irodalmi eszmények vonzásában, a kierielt, letisztult hangnál. Az 1956-os forradalom eszményeinek őrzése miatt csak 1990-ben publikálhatott idehaza, mégis sikerült átvennie a hazai irodalom ritmusát. Számos lapban látjuk verseit, kötetei sorra megjelennek, megkapta a balatonfüredi Quasimodo-emlékdíjat, a József Attila-díjat. A *Rózsalovaglás* kapcsán, a szerkesztő Szirtes Gábor jegyzi meg, hogy a költő szívesen ír ún. „szerepverset”, szívesen képzei magát az általa felidézett személyek helyébe. S ehhez a képességéhez megszerezte az élményeket is. Sokat utazott, nemcsak térben, időben is. Felidézte a történelem jeles alakjait, szívesen szólaltatva meg őket. S különleges súlya van az Erdélyről írott verseknek. Így alakult ki az *Erdélyi arcok* című kötet, amely majd hatvan évet fog át. A költő rövid fülszövegben tájékoztat a kötet létrejöttéről, s ahogy írja: „számos vers jelzi erős kötődésemet Erdély múltjához és jelenéhez, rosszabb és jobb korszakaihoz és természetesen a romániai magyar kisebbséghez”.

Az első, 1956-ban írott vers, *A csendes Gyilkoson mély belső azonosulással figyel az erdélyi nép, „váradi magyar és zajzoni székely”* sorsát, s az aggodalmak ellenére – melyek a vers kérdéseiben fogalmazódnak meg – képes optimizmussal szólni a nem könnyű helyzetről.

A kérdés éles: *„Fogyatkozó nép, nem süllýedsz-é el
nagy idegenség rengetegében,
nem lep-é árral más elem nyelve
föltett világod tóvára temetve?”*

A bizakodás mondatai mégis megszületnek:

*„Talaj a fák közt, kössél keményen,
gyökerek, bennetek minden reményem.
Fenyő-testvérek, csak fel a fejjel!
Szálljatok szembe a veszedelemmel!”*

Az erőszak, a favágók baltái ellen „szívós ereje lészen a rögnek,” és a felbolydult erdő nem a halálra készül, hanem a harcra. A végen egy érzelmi crescendo, egy erőteljes természeti kép, melyben

*„Fenyőfák tartják törzsük az égnek.
Nem félnek. Állnak. Élnek. S remélnek.”*

A nyitány, a hangütés megadva, Gömri bízik abban a lelki tartásban, amely annyi veszedelmen túl, majd ezer éven át megtartotta a székelységét.

Gömri olykor a krónikás szerepében szól, néha iróniát keverve a történésekbe, a mai szemléletnek megfelelően. A György barát – Fráter György, Martinuzzi György – sorsát felidéző történet nem épp lélekemelő, a kétkulacsos szerepét vállaló szerzetes, nagy hatalmú úr orgyilkos olaszok áldozata lett, és a fülét vitték a császárnak, halálának bizonyítékául. S hogy lett a közbeszéd, a szólás nyomán egy kedvelt édesség neve a nevezetes fül, ki tudja? De a barátfület mindannyian ismerjük. A Szamosközy-történet sem éppen felemelő, Zsigmond király erdélyi futásáról, amikor Erdélyt el kellett hagynia, és iszonyú dülást végzett a maradékon, hogy a győzteseknek nem maradjon semmi jó.

A vers kicsengése is hasonló veretű: az impotens fejedelem hiába hetvenedik, attól még: *„vetetlen marad a nászágy”*. Szamosközyre is rájár a rúd: az óvatos történetíró hiába írt latinul és ősi rovással, a tanulság egy: *„Dögletes rablók prédája Dácia újra.”* Lippa és Jenő nevét már feledtük, pedig valamikor, 1599-ben ezen múltott a háború és béke. Ha e két helyiséget adjuk, meglesz a béke – ez volt az ígélet. De ebben nem lehetett bizonyos senki. A vajdának feltálat levágott fejek csak a rossz előjelet jelentették, és mit számított már Jenő és Lippa?

Az erdélyi művelődéstörténet nagy alakja is meghihlette Gömrit. Szenci Molnár Albertre gondolok. A költő „példamondatai” – az író stílusában – erkölcsi szentenciák, amelyek az igaz útra terelnék az olvasó jámborokat. Ahogy írja: *„Kevesen mennek bé a szoros kapun.”* Vagy: *„Vegyétek a tudományt inkább, mint az aranyat.”* A kései intenciókat elérheti a mai olvasó is. A tájékozódásból nem maradhat ki Lengyelország sem, egy egykorú magyar diák szemével nézve, méghozzá Dancáról – azaz Gdanskáról – szólva. A diákot is elkápráztatja a kereskedelem, a kikötői forgalom, s bár megállapítja, nem sok barátja van az itteni népnek, de még a király is tiszteli az itteni állapotokat. Az asszonyi állatnak is tekintélye van, előre kell süvegelni őket, s 32. évükben mennek férjhez, de akkor

akkora hozomány jár velük, hogy a leendő férjnek „nem lesz semmire gondja”. Egy tengeri vihart érdemes ismét egy irodalmártól idézni, Szepsi Csombor Márton fiktív naplójából. Ha már a fiktivitásnál tartunk, Bethlen Gábor levele szintén e műfajban született, az 1650-es években. A nagyra látó főúr elcsodálkozik azon, hogy katonái több zsoldot mernek kérni, nem elégszenek meg a járandóságukkal. Bethlen Gábor felrója nekik a prédálást, amit az országban végeztek, s megírja: hópénzt csak akkor kapnak, ha pénzért „s nem erővel vesztek zabot és eleséget. Ha vitézi módon éltek.” Gömöri itt is megtalálja a megfelelő nyelvi, stilisztikai formákat, amelyek a történelmi időket érzékletesen idézik. K. J. erdélyi hadvezért emlékirataiból állítja elénk, aki egy ostromlás alkalmából rabolni akaró svédeket kergette ki Nagyszombat városából. S bár az ajándék kevés volt, talán maradék megemlékezése kellő elégtétellel szolgál a hajdani nagylelkűségnek. Élvezetes olvasmány a költő Magyar kalendárium 1853-ból. A kalendárium havi közlései egyszerre hasznos, praktikus leírások, másrészt a mezőgazdasági teendők és egészségügyi tanácsok foglalata.

Az első, a februári lap, amikor „nyugati szelek fújnak”, „A komlót ekkor ülteted el”; „Hidegtől haltól lisztől ódd magad, nehogy hurutba essél”. S mit is tanácsolhatna a korabeli orvos: „vágass eret”. Április az árpa és a zabültetés ideje, s a gazda ne feledkezzék meg méhek etetéséről, az ángolna kedvelői „eperfabimbózáskor” foghatnak sokat, a tulkok herélése sem maradhat el, s végül „az érvágás / most sem szükségtelen”. Október a borcsinálás hónapja, „mustot csak akkor nyomj ha nem süt a hold”, cséplésre, vadászatra alkalmas idő, s az érvágás ajánlata most sem maradhat el. A tengeri utazások továbbra is színezik az eseményeket, főként északon; a Bethlen Miklósnak ajánlott vers egy postahajó viszontagságait írja le. A vihar okádásra készítette a hajósokat is, akik a vitorla „istrángját futtatták csuda módon”, így menekültek meg. S az imádkozás sem árt, s ki tudja, talán ezért „holt el a szél”, s ért a hajó Calaisba. A köznapi tapasztalatokból merít „szerelmes levél”, melyben már a 17. században vagyunk, s levélíró levélírára bízta párját. S hazajutásnak gondja sem marad el, hogy „láthassalak, nyomhassuk majd ketten megint az ágyat”. A férj megtalálja a szerelmes szavakat is: „meleg testű, édes hasú, szépen lépő / kedves feleségem!”. A közismert író, nyomdász és betűmetsző pedig így üzen hazafelé:

„Az állapot mifelénk mindig zenebonás
de hajózni kell és a nyomatást
is véghez kell vinni még ha az egyház
rosszallja is a javításokat”

Mert ahogy írja: „Isten ígéje sem romolhatatlan vagyis
hibák csúszhatnak mégoly szent szövegbe
ergo: megjobbítandók...”

Hát igen, a bibliakiadásban nem maradhatunk el a kiművelt nemzetektől, mert a nép „iszonyú írástudatlanságban él”, s ne kelljen szégyenkeznünk elmaradottságunk miatt. Egy naplórészlet a tudomány haladásának szentelve: a tudós utazó egyik nap „Grenovicsban” a teleszkópot csodálja, máskor a „mikroszkópium” alá

rakott legyet. Jóslata – maga sem tudta, mennyire beválik: „tudós embernek nyitva áll a tér / s az ész lesz a legnagyobb hatalom”. II. Rákóczi Ferenc fejedelem sem kerül látóköron kívül: Vallomásainak egy ismeretlen részlete kerül elénk. Ismét egy utazás, egy kereskedelmi hajóval, s a vihar harminchat órája megviselte erdélyi utazóját is. S csak ilyen viszontagságok után kötöttek ki Dieppe-ben, „Sáros száműzött grófja, világi, kolostorlakó”. A Lakodalmi töredék Apor Péter szövegei nyomán íródott: méghozzá Gyalun történt az eset. A jeles egyházi szertartás után történetelt a lakoma, mert „Rabutin tábornok is alaposan berugott”, s azt ismételtette: „ma már nem vagyok a császár képe”. S a tánra képes férfiakat az alkohol döntötte ágynak.

Szellemes köziáték a Mikes-töredék. Melybe már belejátszanak a mai költői áthallások is.

„Rodostó? Sós torok.
Sziklát szél ostoroz.”

Hol is lett volna jobb? Rodostóban vagy Jászvásárrott? Netán Jaroslávban? Végül megszületik a kínos szentencia:

„de már aki gályarab,
önszántából is marad.”

Milyen egy párizsi vásár az 1700-as évekből? Ezt is megkapjuk egy „Rákóczi-korabeli naplóból”.

A mutatványosok ragadták meg a szemlélő tekintetét, „kötélen lépkedő ugráló gyermeket– látott– / egy görögöt aki az égő szentet / úgy nyeldeste, mint mások a levest”, s képet kapunk a csodalóról, aki érti a számtant, s ember módra ivott. A kardforgató lányka is elbűvölte a nézőket, és a felvonuló vadállati menaszéria. Az álarcosbál „szárnyasegere” pedig egy hattyúnak tette a szépet. Feltűnik a Mária Terézia korabeli Bécs is, amikor még a királynő is maskarát vesz magára, s így megy a bálba, s török követ sem érti: „Ezek a gyaurok mindnyájan sült bolondok. / Vannak napok, amikor bolondosodás folyik, / álarcában járnak farsangi táncot, / aztán meg másnap mind templomba mennek, / ahol hamut szórnak a saját fejükre.” De a végső következtetés már komoly: „kétszer is vívta szultán, / mégsem, mégsem tudta bevenni a büszke Bécsset.” A francia király udvara – a forradalom előtt – nem valami hízelgő színben tűnik fel, ahol Madame Pompadour keríti a nőket a királynak. Aki unatkozik. A reformkor egy erdélyi író naplójának részletéből áll elénk; „a kérdés, amely elhangzik, akár ma is megmozgatná a társaságot:” „Ó hazám, mikor lesz vége / a kínos aggodásnak miattad?” Ezt csak az tudná megmondani, aki átlátja, mikor lesz vége a zsarnokság packázásainak? Teleki László a francia király udvarában Vörösmarty verssoraival érvelt nyelvünk szépsége mellett. Ám mint sok más, ez sem hatotta meg a felséges urat. De azért akadtak nagy pillanatok is, amikor Wesselényi Polixénia könyvet ad a vatikáni könyvtárnak. A nyelvzseni, a könyvtárigazgató, Mezzofanti elzárja könyvet, amelynek első sorban külső borítóját dicséri. A magyar nyelvű könyv itt csak kuriózum lehet, amit „különc nyelvűvőár vesz a kezébe”.

S már Petófihez érünk, a segesvári csatához. Gömöri jegyzeteiben is felemlíti azt a szóbeszédet, ha a költő leveti a tisztí mundért, talán megmarad... Ám nem tette, s ezzel felhívta a figyelmet magára... Kísérője, a József huszár legalábbis így adta elő az utolsó órák eseményeit.

S meg kellett jelennie az erdélyi mondakörben Bemnek is, aki a haza nélküli lengyeleknek megmutatta a „megváltás ideális útját” – legalábbis Miczkiewicz szerint. Utolsó szavaival az utókornak üzent:

*„– Ha jól figyelsz, kihallod még belőle
az ismerős és szent romantikát,
mit fel nem falhat történelmi dögvész,
és bebalzsamoz majd a népmese.”*

Az újabb szereplő, Kemény Zsigmond a fátummal küzdött – legalábbis Gömöri szerint –, „nem egyszer ólmos búskomorság fogta el”, s van idő, amikor nem segít a tiszta ész és ravasz ügyesség sem, s nincs menekvés sem így, sem úgy... Talán a félreállítás, ahogy ő tette: visszavonult Pusztakamarásra, „majd csendben megőrült”. Kossuth és báró Kemény Zsigmond találkozása sem más – a svájci hegyek között – mint érdekes stílromantika, a szabadságharc után tíz évre, s nem lehet hinni a császári szónak, s egyéb illúzióknak sem. Mely a magas, ködös csúcsokat körbelengi. A kötet végen a költő visszatér a kezdethez, az ötvenes évekhez, amikor Dsida Jenő egykori szerelmével sétál a monostori erdőben, s Viola mesélt, mesélt, s a verssorok hexameterjei felelevenítik a hajdani időket, amikor a költő kérte volt szeretőjét, hogy emberi voltát és emlékét őrizze meg a múlt időben... S Dsida Jenő – élete utolsó időszakában – görög földre vágyott, Athosra, Attikába; Gömöri eljutott Nauplionba, megértve Dsidát, hogy „Meghalni nem szeretnék ilyen helyen, de élni...?”. Ebben a közegben „elbódul minden érzék”, ez egy kis előleg a soha nem létező örökkévalóságából.

S feltűnik az 1942-es év, amikor erdélyi táborozáson vett részt a kamasz költő, s ahol szokatlan élmények várták a kis faluban, Cegőtelkén. Itt számháború folyik, de messze a távolban igazi fegyverek dörögnek, s két év múlva ez a háború eljön érte, s „elközeleg az idő, amikor törvényt szeg a jótett, / s kölyökembernek más emberfarkasa lesz.”

Egyik utolsó verse 1977-ből való, amikor legkeserűbb idők járnak, s a költő konstatálja: „bizony húsz éve még / sokkal tisztább volt a levegő / és tisztesebb a betonba szorított szegénység”. Azon a bizonyos „járhatatlan úton” törődve, ahogy akkor az ottaniak nevezték az állapotokat, még sok évnek kellett eltelnie. Meg kellett értenünk ezt a keserű-édes Erdélyt is. De az is kötelesség volt: megénekelni Bergengóciát. És jöttek a halotttetők, köztük egy helyi szörnyeteg, aki feljár a sírból, ahova kivégzői lökték, és vicsorgó zombiként nyöszörgi: „még még még adjatok ennem”. Az elmenekültek vigasztalódtak a magyar verssorokkal, ott, a Holt-tenger partján, ez is segített túlélni a kilátástalan éveket. Az aleppói helytörténész megidézi Murad pasát, Bem Józsefet, aki a moszlim hitre tért, hogy tovább harcolhasson az orosz ellen. Ma ég és föld között lebeg sírhelyén, Tarnóiban, jelképesen is, mint aki nem találta helyét e földi tereken.

Ezzel ér véget ez a különös panoptikum, melyben az erdélyi epizódok egy sajátos arcképcsarnokká állnak össze, megannyi feledhetetlen vonássá egy országrész történetén. Erdély kincseiből kapunk egy maréknyit, s ahogy írásom elején írtam, a költő tisztázza a vers-helyzeteket is, amikor közreadja a versek jegyzetanyagát. Csak tiszteletet érdemel Gömöri, hogy a maga szerény, visszafogott, de abszolút hiteles módján rótta le szeretetét és tiszteletét e sokat szenvedett országrész előtt. Megidézte történelmi levegőjét, az összetartó kapcsokat, azt az érzelmi köteléket, amelyeket eltéphetetlen szálakból szóttek, amíg csak magyar szó hangzik a Kárpát-medencében. (Sokszor láttuk már Somogyi Győző rajzait, itt és most új kontextust kaptak a revelatív vonalak. A kiadó, a Bookart jó szolgálatot tett Gömöri költészetének és az Erdély-ismeretnek a 2018-as évben.)